

Zrnka Meštrović

TALASOZOONIMI U RJEČNIKU PAVLA VITEZOVIĆA “LEXICON LATINO-ILLYRICUM” (III) NAZIVI CRUSTACEA, ECHINODERMATA I MAMMALIA

U članku se analiziraju nazivi Crustacea, Echinodermata i nekih nižih morskih organizama, te nazivi Mammalia iz Vitezovićeve *Lexicon*a s mede sedamnaestoga na osamnaesto stoljeće, i to s referencijalnoga, onomasiološkoga i, koliko je moguće, s etimološkoga gledišta.

1.0. U čak sedam natuknica Vitezovićeve *Lexicon latino-illyricum* navedeni su predstavnici iz razreda Korepnjaka (Crustacea). Latinske natuknice odreda su preuzete iz Faberova *Thesaurusa*, dapače, pažljivo je ekscerpiran sav natuknički Faberov fond koji se odnosi na Rakove. Na marginama *Thesaurusa* uočili smo i rukopisne Vitezovićeve bilješke *rak* (uz *Cancer*, str.330) i fragmente *-ka. ko ... Morska* (uz *Locusta*, str. 330) što je, prema rekonstrukciji uz pomoć *Lexicon*a: *koska. kozica morska*. U identifikaciji tih latinskih naziva Vitezović se pak nije služio latinskim pojašnjenjima iz *Thesaurusa* već onima iz adligata *Nomenclatura aquatiliu*m, što ćemo veoma lako dokazati poblje govoreći o svakome karcinonimu.

1.1. Probijajući se kroz Scile i Haribde humanističkih zoonima, Vitezović je prenio Faberovu natuknicu *Cammarus* (*Thesaurus* 94) koja se, prema brojnim uputnicama i šturim objašnjenjima latinskoga teksta odnosi na raka *Nephrops norvegicus* u suvremenim klasifikacijama.¹ Senjanin je kao hrvatski ekvivalent zapisao hiperonimnu leksiju *morski rak*.

1.2.1. Dvije natuknice iz *Lexicon*a odnose se na istu životinju:

¹ *Thesaurus* (252): *Gammarus, vel Cammarus ... marinus est cancer, ein Seekrebs oder Meerkrebs, Squillarum generis, quem Romani Leonem vocant*. W. H. S. Jones u *Index of Fishes* (590) identificira Plinijev naziv *Leo* kao *Nephrops norvegicus, Lioncrab*.

1. 48 *Astacus ... morski rak. jastok. lastor.*
1. 227 *Graphoeus ... lastor. rak veliki morski.*

Astacus iz Faberova teksta, odnosno iz *Lexicona* nedvojbeno je rak *Homarus vulgaris*, "onaj koji ima klijesta", jer u latinskome pojašnjenju stoji, između ostaloga, ... *sive lachrymarum specie forcipibus inspersa habeat (Nomenclatura 22)*. Kako na području Hrvatskoga primorja supostoje varijante *jastog* i *jastoh* (V. Vinja II, 365), velika je vjerojatnost da je Vitezović krajem sedamnaestoga stoljeća zabilježio *jastok*. Uostalom, sve su to varijante naziva *jastog* koji "preko dalmatskoga nastavlja grč. *ἀστάνος*"².

1.2.2. Naziv *lastor*, zabilježen kao sinonim, prema našem je mišljenju križanje izraza *jastog* i slav. *laz-* iz *laziti* "kriechen" (Skok II, 278), što je motivirano plaženjem raka po morskom dnu.

1.3. Sljedeći par natuknica odnosi se također na jednu životinju:

1. 76 *Carabus. Locusta marina ... koska. kozica morska.*
1. 303 *Locusta marina. Carabus, cancri species ... koska. kozica morska.*

U tekstu *Nomenclatura aquatiliium* (29) s. v. *Locusta sive carabus* stoji *nullo habet forcipes, quo nomine Astaco maxime differt ... Germanice circumscribimus, ein meerkrebs, oder humer art*. Riječ je o raku *Palinurus vulgaris*³, "onome bez klijesta", kojega na području Hrvatskoga primorja (Bakar, Bakarac, Klenovica)⁴ zovu *koza*, "a to znači da narod u njemu vidi 'veliku kozicu' (zato što nema klijesta)"⁵. Naziv *koska* "račić" "poteklo je od jednoga **koz-ka*".⁶ Identičan navod čitamo u Belostenca (II, 182) s. v. *kozica riba morska, koska*. Izraziti afektivan naboj u narodnim nazivima za Rakove koji sadrže leksem *koza*, te nestalnost tih naziva u vremenu i prostoru ne daju nam dovoljno argumenata za zaključak je li doista riječ o hrvatskim ekvivalentima za *Palinurus vulgaris* na međi sedamnaestoga na osamnaesto stoljeće.

1.4. Nesumnjivo je da latinska leksija *cammarus villosus* s l. 72 *Cammarus villosus ... kosmalj*⁷ označuje raka *Eriphia spinifrons* iz obitelji Xanthidae, u nas

² V. Vinja II, 83.

³ W. H. S. Jones in *Index of Fishes* (590) definira Plinijevo *Locusta* kao *Palinurus elephas, Crawfish*. Lewis and Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1984, 1075 *locusta* definiraju (pozivajući se na Plinija): *a marine shell fish, a lobster*. Međutim, problem je u tome što engl. *lobster*, prema svim nama pristupačnim općim jednojezičnim rječnicima engleskoga jezika, može imati vrijednost i *Palinurus vulgaris* i *Homarus vulgaris*.

⁴ Prema teritorijskoj distribuciji u V. Vinja II, 364.

⁵ V. Vinja II, 90.

⁶ V. Vinja II, 106 i Skok II, 163.

⁷ Potrebno je na ovome mjestu napomenuti da se naše čitanje *Lexicona* u ovoj natuknici ne podudara s čitanjem B. Jurišića u *Analima Jadranskoga instituta* (336), koji sugerira da je *kosmalj*

službenoga naziva *grmalj*. U hrvatskome ekvivalentu *kosmalj* iskorišten je sem “kosmat” upravo zato jer je obraslost raka veoma uočljiva. Identičan hrvatski ekvivalenat *kosmalj* zabilježen je za Bašku Novu i Lopar u teritorijskoj distribuciji naziva morskih životinja za raka *Eriphia spinifrons* (V. Vinja II, 372), iz čega možemo zaključiti da je Vitezovićeva identifikacija vjerodostojna.

1.5. U leksikografskome retku (l. 365) *Pagurus ... morski rak. grancipor.* identificirali smo raka Maja squinado, i to uz pomoć Faberova teksta iz *Thesaurusa* (str. 417): *Pagrus. Sed Pagurus ... cancri marini species est, eine meer-spinn, seespinne, seekrebs.*

1.5.1. Hrvatski ekvivalenat *rak*, uz mnoge druge nazive, za Maja squinado i danas je živ na području Hrvatskoga primorja.⁸

1.5.2. Sinonimni naziv *grancipor* nastao je “preuzimanjem mlet. *gran-ce(v)ola* i njegovim naknadnim prilagodbama u lokalnim okolnostima” (V. Vinja II, 94). Eventualnu dvojbu oko toga je li Vitezović lat. *pagurus* identificirao kao Maja squinado ili pak kao *Eriphia spinifrons* (jer upravo *grancipor* na području Hrvatskoga primorja danas označuje *Eriphia s.*)⁹, riješit ćemo zaključkom da je upravo za razred Rakova u narodnoj taksonomiji najuočljivija nejednoznačnost naziva, te da nema razloga da prije tri stoljeća u Senju *grancipor* nije označavao Maja squinado.

2.0. U nekoliko sljedećih točaka biti će riječi o nekoliko naziva za životinje iz koljena Echinodermata, kao i o nazivima nižih morskih organizama iz *Lexicona*.

2.1. Na području sjevernoga i srednjega Jadrana (od Istre do Dubokih kotara) za životinju *Holothuria tubulosa* danas supostoje dva naziva: neprozirno *trp* (s varijantama i izvedenicama) i niz imena jakog afektivnog naboja temeljenih na slici “penis, mentula” bilo slavenskoga podrijetla (*kurac, kurac morski, kurcej, kurčanica*) bilo mletačkoga (*kacamàrin, kàcamarin, kacomarin, krcmarin*).¹⁰ Kako Vitezović u svome rječniku bilježi, za razliku od drugih starijih hrvatskih leksikografa, narodne riječi za muško spolovilo¹¹, smatramo da bi i za *Holothuria tubulosa* bio zabilježio i koje od “manje pristojnih” imena da ih je znao. U *Lexiconu* pod trima latinskim natuknicama zapisao je samo *trp*:

- 1.184 *Eruca marina ... trp*
 1.320 *Mentula marina. Zoophyton ... trp.*
 1.417 *Pudendum marinum ... trp.*

Vitezovićev previd i da treba stajati *košmalj*.

⁸ V. teritorijsku distribuciju naziva u V. Vinja II, 374.

⁹ Prema teritorijskoj distribuciji u V. Vinja II, 372.

¹⁰ V. teritorijsku distribuciju u V. Vinja II, 401.

¹¹ Na l. 320 s. v. *Mentula. virile membrum genitale ... kurac.*

Iz toga zaključujemo da je autor *Lexicona* poznavao samo naziv *trp*.

S etimologijske strane gledano, smatramo da navedeni zoonim ima osnovu u praslav. **trp* "podnositi, snositi" (Skok III, 508 s. v. *trpjeti*) jer životinja doista burno reagira na stisak izvađena iz mora: "Neki trpovi mogu pri jakim podražajima, kad se čvrsto uhvate ili izvade iz mora, tako snažno stisnuti kožnomišićnu mješinu da im se mezenteriji raskinu i utroba kroz crijevni otvor izbaci van." (Matoničkin 1981, 556).

Kako je *Holothuria tubulata* ekonomski nevažna životinja¹² na našim obalama Jadrana, možemo sa sigurnošću pretpostaviti da sufiks *-ina* u *trpina* nosi pejorativno značenje.

2.2. Pripadnik razreda Ježinaca (Echinoidea) u Vitezovićevu je Rječniku zabilježen na l. 172 s. v. *Echinus ... Jež. Ježina*. Impuls transfera imena s kopnene životinje *jež* (*Erinaceus europaeus*) na morsku nedvojbeno je identična morfološka karakteristika obaju organizama "tijelo obraslo bodljama".

Naziv *jež* potekao je od baltoslav., sveslav. i praslav. **jež* (Skok 1, 781).

U arealu Kvarnerskog otočja i Hrvatskog primorja danas supostoje *jež* i varijanta *ježina*¹³, a isto bilježi Vitezović i tri stoljeća prije.

2.3. Kako morski organizmi iz razreda Asteroidea imaju "splošteno tijelo koje je u smjeru zraka izvučeno u pet krakova" (Matoničkin 1978, 566), jasna je motiviranost prijenosa imena zvijezde (s neba) na *zvezdaču* iz mora. Narodna taksonomija uglavnom pokazuje imena koja polaze od slike "križ" (Vinja II, 402), premda žive i nazivi *zvizda*, *zvizda morska*, *zvezda*, *zvizdina*. U *Lexiconu* na l. 474 s. v. *Stella piscis ... zvezda. morska riba* svjedoči o tome da je i prije tri stoljeća u Hrvatskome primorju postojao naziv *zvezda* (Vinja l. c. ima potvrdu za Bakar). Hiperonimna leksija *riba morska* nedvojbeno treba uputiti na životinju iz mora.

2.4. Dvočlani naziv, odnosno hiperonimna leksija *morski skot* označuje neke od manjih morskih nejestivih organizama, kako to i sâm Vitezović pojašnjava:

l. 238 *Holoturium ... skoti morski, koji nisu za jisti*

l. 527 *Zoophyton ... morski skot.*

2.4.1. *Trp* je nedvojbeno i *morski skot*, kao i *spuga*, *spužva* ili *guba morska*¹⁴ iz Vitezovićeva *Lexicona*, no koje sve druge organizme autor tu uključuje, ne bismo iz građe *Lexicona* mogli dokučiti, kako to, na primjer, autori ARj (15, 294 s. v. *skot* a. ff) "meritorno" prosuđuju samo iz navedenih Vitezovićevih redaka:

¹² Faber u kompilaciji Gesnerova teksta (27) navodi da je ta životinja hrana morskih kornjača: *Eruca marina, algas depascitur, sicut terrestris stirpes cibus est testudinum marinarum.*

¹³ V. teritorijsku distribuciju naziva za pripadnike razreda Ježinaca u V. Vinja II, 400.

¹⁴ Vitezovićev predložak, *Nomenclatura aquatilia* (41) navodi s. v. *Spongia ... sed Zoophyton.*

“u svezi s pridjevom *morski* označuje neke od morskih organizama, kao što su trpovi, meduze, koralji.”

Za slavensko **skotъ* (Miklošič 852) u hrvatskom postoje potvrde od 13. stoljeća (ARj 15, 294) sa značenjem “životinja”.

2.5.1. Od nižih morskih organizama u *Lexiconu* je naveden predstavnik iz koljena Porifera, *Spongia officinalis*, što čitamo na l. 472 s. v. *Spongia ... spuga. guba morska. spužva. Zoonimi spužva i spuga nastavljaju grč. σπόγγος preko lat. spongia*, odnosno dalmatskoga.¹⁵ Oba naziva veoma su zastupljena na čitavoj istočnoj obali Jadrana, a tako je očigledno bilo i krajem 17. stoljeća, kako bilježi Vitezović.

2.5.2. *Guba* iz leksije *guba morska* ishodi iz sveslav. i praslav. *gōba* “1. razne vrsti gljiva, 2. spužva, 3. (metafora) bolest na tijelu, izraslina, 4. uvredljiva metafora za ljude”¹⁶. Prema našem uvidu, *guba* “spužva” bilježe samo neki crkvenoslavenski izvori kojima je jezična osnovica štokavska.¹⁷ U starijoj kajkavskoj književnosti i leksikografiji supostoje *goba*, *guba* “spužva”, dapače u Belostenčevu i Jambrešićevu rječniku zapisano je za *Spongia officinalis* u nekoliko bliskih natuknica *morska guba* (Belostenec I, 1139 s. v. *spongia, spongiator, spongio, spongiosa*; Jambrešić 935 s. v. *spongia*).

U čakavskim govorima *guba* ima vrijednost: 1. "Aussatz, Krätze, Räude, Lepra", 2. "Ungeziefer", 3. *fig.* "Parasit, Schmarotzer; lästiger, verdorbener Mensch".¹⁸

Važno je ovdje dometnuti da u tekstu *Nomenclatura aquatiliūm* (41) stoji *Spongia seu fungus marinus*, što nam daje pravo zaključiti da je Vitezovićeve leksija, hrvatski ekvivalent lat. *Spongia*, prijevod latinske leksije. Ne sumnjamo da su Belostenec i Jambrešić postupili na isti način s identičnim latinskim dvočlanim nazivom. Pri tome je “olakotna okolnost” u posezanju za latinskim nazivom bila i ta što je *Spongia officinalis* doista veoma nalik nakupini gljiva¹⁹. I drugo, prijelaz fitonim → ihtionim čest je u pučkim nomenklaturama, što je dodavalo “težinu” ovakovom postupku. Bilo kako bilo, smatramo da zoonim *guba morska* ne pripada korpusu autohtonih naziva za morske organizme na istočnoj obali Jadrana, već bismo mu atribuirali “učeni naziv”.

¹⁵ V. etimologijski sažetak u V. Vinja II, 186.

¹⁶ Skok I, 628 s. v. *guba*.

¹⁷ *Sredovječni lijekovi, gatanja i vraćanja od V. Jagića iz XV vijeka* (prema ARj 3, 484 s. v. 1. *guba c*); *Vatikanski IV. misal, Muka po Mateju 27/48* (iz građe za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije Staroslavenskoga zavoda HFI).

¹⁸ Hraste, M.-Šimunović, P., *Čakavisch-deutsches Lexicon*, I, 257.

¹⁹ PE 7, 289: “Njihova nepomičnost (*spužvi* op. a.) i priraslost o kamenje i predmete na morsko dno kao i njihov vanjski izgled bili su razlogom što su ih smatrali još u prošlom stoljeću za predstavnike biljnog carstva.”

2.6. Naziv *koral* na hrvatskom prostoru ima ishodište u kslat. *corallum* > tal *corallo* (Skok 2, 214). Isti izvor navodi da je *koral* zabilježen u sjevernočakavskim govorima, što odgovara Vitezovićevu podrijetlu. Drugi naziv iz *Lexicona*:

l. 125 *Coralium ... kral. klariš.*

l. 225 *Gorgonium ... koral. klariš.*

klariš kajkavska je posudjenica iz mađ. *klaris* (KRj 5, 293) jer ga navode svi kajkavski izvori (Habdelić s. v. *klariš*²⁰, Belostenec II, 168 s. v. *klariš*, Jambrešić 252 s. v. *coralium*). Vitezović dopisuje sinonim *klariš* kajkavske provenijencije radi višenarječne koncepcije svojega *Rječnika*.

Napominjemo da je točna zamjedba B. Jurišića (*Anali Jadranskoga instituta* 339) da je *kral* s. v. *Coralium* očigledna omaška u *Lexiconu*, treba stajati *koral* kao s. v. *Gorgonium*.

3.0. Skupini morskih sisavaca (Mammalia) u Vitezovićevu *Lexicon latino-illyricum* pripadaju dva predstavnika reda Cetacea, *kit* i *dupin*, te jedan predstavnik iz reda Pinnipedia, *morska medvjedica*. Međutim, za narodno su poimanje životinje kojih ćemo nazive analizirati odvajkada ribe.²¹

3.1. Zbog brzine, okretnosti i "vodoskoka", odnosno "oblaka" koji ispuhuje, a u prvom redu zbog golemosti, kita su do u naše stoljeće pratile legende. Kitovi usani lutaju svim morima svijeta, dok je u Sredozemlju najčešći *patuljasti kit* (*Balaenoptera acutorostrata*) koji često iskače iznad površine mora (FE 45). Njegovo službeno ime u shemi znanstvenih naziva kitova doista ima logike jer, što je njegovih 9 m dužine naprema npr. 26 m dužine plavetnoga kita (*Sibbaldus musculus*)! Međutim, čovjeku s obale ili onom u barci, i tih 9 m dužine ostaje u neizbrisivoj uspomeni. Lov na kitove i njihovo iskorištavanje u gospodarske svrhe počinje tek od trinaestog stoljeća (PE 4, 321)²², što praktično znači i demistifikaciju dotadanih stavova o njima.

Međutim, ono što naši stariji leksikografi odreda bilježe o predstavniku iz podreda kitova usana, svjedoči o tome da je riječ o kitu iz legende. Dva su razloga tomu. Prvi je taj što hrvatska starija leksikografija svoj latinski, natuknički, dio crpi iz rječnika humanizma koji se pak upiru u antičke tekstove. Prema starodrevnoj priči, za kitovo se tijelo mislilo da je otok, dok su razjapljene kitove ralje često prikazivane kao otvorena vrata pakla. "Nepoznavanje kitova izgleda i ponašanja, a k tome i neizvjesnost o samoj naravi biblijskog morskog čudovišta

²⁰ Juraj Habdelić, *Dictionar ili réchi szlovenske*, Graz 1670, pretisak Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989.

²¹ *Brehms Tierleben, Säugetiere*, 567: "Jeder wenig gebildeter Mensch, jedes noch in der Kindheit stehende Volk hat sie [die Walthiere] den Fischen zugezählt".

²² Glavna lovna područja *ulješure* bila su Azori, Kapverdsko otočje, a kasnije Island i Hebridi, što sve ukazuje na to da nije riječ o lovu na Mediteranu.

(Kazivanje o Joni), spriječila je slikare talijanske renesanse da stvore djela s prikazima kita prirodna izgleda."²³

Za ilustraciju bit će dovoljno navesti da Gesner u Faberovoj kompilaciji tumači kitove pod tri natuknice: *balenae*, *cetus*, *physeter*, ali nemoguće je riješiti enigmu oko identifikacije pojedine životinje. Na isto upozorava W. H. S. Jones u *Index of Fishes* pridodanom izdanju *PLINY Natural History*, gdje se ograđuje od identifikacija istih latinskih naziva. Vitezović, kako ćemo navesti, prepisuje latinske natuknice iz Faberova dodatka *Thesaurusu*, ali svakoj od njih dopisuje iste ekvivalente. Belostenec svoj latinski inventar crpi iz, kako znamo, iz jednog od Calepina²⁴, iz kojega proizlaze identični problemi s latinskim natuknicama koje se odnose na predstavnike iz podreda kitova usana.

Drugi je razlog činjenici što su kitovi u našoj starijoj leksikografiji još pod krinkom legende taj što stanovništvo hrvatskoga uzmorja praktično s velikim kitovima o kojima govorimo nije imalo nikakvih kontakata, osim rijetkoga susreta s "morskom nemani" iz daljine. Zbog toga je naziv *kit* do danas na hrvatskoj obali hiperonim za životinje iz podreda kitova usana.

Vratimo se Vitezoviću i natukničkom nizu iz *Lexicon latino-illyricum* veza-
nom uz te životinje:

- l. 57 *Balaena ... kit. velj. najveća riba u moru.*
- l. 57 *Balaena ... kit. velj.*
- l. 85 *Cetus ... kit. velj. riba. balina.*
- l. 390 *Physeter ... Velika morska riba, ka visoko vodu bzika.*

3.1.1. Naziv *balina* talijanizam je na našoj obali. Tal. *balena* ili lat. *ballaena* "kit", vjeroj. ilirskim posredovanjem dolazi iz grč. *φάλαινα* (Bezljaj I, 10). U starijoj hrv. književnosti zabilježen je od šesnaestoga stoljeća, dok od sedamnaestoga ima potvrda i za lik *balena* (ARj 1, 164-165). I Boerio (58) u svom leksikografskom članku daje nam naslutiti da je u talijanskome naziv *balena* opći naziv za kitove "Animale che abita i mari de' climi freddi, detto già lat. Balaena, col quale i Sistematici intendono varie specie di Cetacei". Nema sumnje da, prema našem uvidu, i posuđenice *balena*, *balina* imaju hiperonimnu vrijednost.

3.1.2. Naziv *velj* potvrđuje nam samo Vitezović u svojem Rječniku. Doista, golema masa kitova tijela bila bi dovoljna motivacija semu "velik" u navedenom zoonimu. Međutim, od slavenske starine do današnjih čakavskih govora potvrđen je isključivo pridjev: "psl. **velj(j)*, stsl. *velii*, danas u čakavskome *veli* u *Veli Jože*, *Vela Luka* itd." (Gluhak 665).

²³ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. A. Badurina, SNL, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1979, 329.

²⁴ J. Vončina, *Jezično-povijesne rasprave*, SNL, Zagreb 1979, str. 226.

Drugi je razlog sumnji u vjerodostojnost naziva *velj* taj da je imenica “velj” muškoga roda, što nas upućuje na to da se oslanja na gramatički rod sinonima *kit*, a ne na hiperonimnu oznaku *riba* što bi se, po logici stvari, jedino moglo argumentirano braniti.²⁵ Nije isključeno niti to da je Vitezović svoj lik načinio prema Mikaljinim hrvatskim ekvivalentima (769) *velrib* i *velorib*, gdje je *velrib* istumačio kao VELIKARIBA pa je odatle dobio *velj*.

U hrvatski leksički fond ulazi grč. *κῆτος* posredstvom Svetog pisma.²⁶ U Akademijinu rječniku (5, 12) zabilježene su brojne potvrde iz starije hrvatske književnosti, od rječničkih navedeni su Mikalja i Della Bella. Domećemo potvrdu iz rukopisna Tancinger-Zanottijeva rječnika (l. 103) s. v. *Pesce ballena (kit) Cete, tis*, iz čega je vidljivo da on, za razliku od Vitezovića, *kit* smatra hrvatskim autohtonim nazivom.

3.2.1. U podred kitova zubana (Odontoceti) pripada *dupin* ili *pliskavica* iz Vitezovićeve rukopisnog *Lexicon*a (l. 147) s. v. *Delphin. Delphinus*, kao i deminutivna izvedenica *Delphinulus* s odgovarajućim hrvatskim deminutivnim ekvivalentima na istom listu.

Najstariji i najrasprostranjeniji naziv za predstavnika kitova zubana na hrvatskoj obali je *dupin*²⁷. Skok (1, 459) ističe da je riječ dalmatski ostatak.

3.2.2. Zoonim *pliskavica* onomatopejskog je postanja, knjiški veoma raširen lik, potvrđen je kod svih naših starijih leksikografa (Vinja II, 192).

Kako je i danas naziv *dupin* potvrđen na području Hrvatskoga primorja²⁸, možemo zaključiti da je identično stanje bilo krajem sedamnaestoga i početkom osamnaestoga stoljeća. Je li naziv *pliskavica* Vitezović doista na tom istom području od ribara mogao čuti ili ga je pak “pročitao” u kojem literarnom (Vetranić) ili leksikografskom djelu²⁹ (Mikalja), ostat će zagonetka. Naime, *pliskavica* (kao i drugi onomatopejski naziv *piskavica*) potvrđen je na samom jugu jadranske obale³⁰.

3.2.3. Morska svinja i *morški prasac* sinonimi su koje Vitezović dopisuje već navedenim autohtonim nazivima s. v. *Delphin. Delphinus*. Pretpostavljena je veza grč. naziva *δελφίς, δελφίν, -ivos* s *δέλφας* “prase, odojak” upravo na temelju nekih naziva za *dupina*: južnofrancuski *por marin, porc de mar*; kao i njemačkoga *Meerschwein*.³¹ U Faberovoj kompilaciji Gesnerova teksta (str. 35) s. v.

²⁵ Ovdje mislimo na moguću elipsu *velja* od *velja riba*.

²⁶ V. Gluhak 644.

²⁷ V. Vinja II, 192.

²⁸ V. teritorijsku distribuciju naziva *dupin* u V. Vinja II, 406.

²⁹ Prema ARj (10, 64) s. v. 1. *pliskavica*: potvrde iz Mikalje i Della Belle (s primjerom iz Vetranića).

³⁰ *Pliskavica* u Cavtatu, a *piskavica* u Žuljani, Hodilju, Dolima, Prožuri, Sudurđu i Koločepu (V. Vinja II, 406).

Phocaena stoje nazivi *meerschwein* i *sus marina*, koje Vitezović prevodi na hrvatski radi težnje da sinonimima obogati svoj *Lexicon*.

3.3.1. Iz reda Perajara (Pinnipedia), obitelji Tuljana (Phocidae) pronašli smo u *Rječniku* morsku medvjedicu (*Monachus albiventer*) s. v. *Homo marinus. Triton. Monachus ... fratar. morski muž*. Hrvatski ekvivalenti dio su legende koje sažimlje V. Vinja (II, 193): "Naime, svi naši ribari znaju da je u Jadranu postojala 'neka' riba koja je za nekoga bila nalik na čovjeka, za nekoga na fratra, a za druge opet tele ili pak medvjeda." Oslanjajući se dalje na Vinjinu studiju (*l. c.*) "Na mjestima gdje je *de facto* moglo doći do upoznavanja sredozemnog tuljana, životinja se ne označuje ni sa *čovik*, ni sa *fratar*, ni sa *tele*, već samo s varijantama iz osnove koja je u *medvjed ...*", možemo zaključiti da se u sedamnaestome stoljeću na području Hrvatskoga primorja o životinji *Monachus albiventer* znalo po predaji.

3.3.2. Sljedeće dvije natuknice iz *Lexicon latino-illyricum* odnose se ponovo na *Monachus albiventer*:

l. 73 *Canis marinus ... Morski pas.*

l. 73 *Canicula. Canis marinus ... Pas. Morski pas.*

Tvorci ARj (9, 661) s. v. *l. pas b.b*) bilježe da osim o jednome od morskih pasa (Selachioidei) može biti riječ i o životinji *Phoca vitulina* (izvor za drugu tvrdnju je Pančićeva *Zoologija*, Beograd 1872). Glasanje *Monachus albiventer* je "dubok la-vež" (FE 65), što je u nekim jezicima motivacija za prijenos imena s psa ili vuka, o čemu svjedoče već humanistički pisci, napr. *Nomenclatura aquatiliium* (35): *Vulgus Germanicum, vernacula lingua nunc lupum marinum nunc canem nominat, ein meerwolf, Lupus marinus, ein meerhund, Canis marinus*. Vitezović ponovo prevodi latinski naziv (kao i Jambrešić s. v. *canis*; Belostenec uopće nema zabilježen navedeni zoonim) i time podvlači usku vezu sa svojim predloškom.

4.0. Ekscerpirani i analizirani fond naziva morskih životinja iz Vitezovićeva rukopisna *Lexicon latino-illyricum* obvezuje nas na zaključak, koji iznosimo u sljedećim točkama.

4.1. Vitezovićev latinski predložak za nazive morskih životinja je, kako smo već izvijestili, *Thesaurus eruditionis scholasticae* Bazilija Fabera s početka sedamnaestoga stoljeća, kao i adligat, iz kojega je za naše istraživanje važan dio *Nomenclatura aquatiliium* — Faberova kompilacija znamenitoga Gesnerova teksta. Latinska objašnjenja, kao i njemački ekvivalenti iz *Thesaurusa* (s adligatom) umnogome su nam olakšali detekciju *realia* u zamršenim dolineovskim klasifikacijama.

³¹ V. sintezu u V. Vinja II, 192.

4.2. Izravna posljedica zadanosti latinskih naziva u *Lexiconu* je niz "učenih" naziva: *auštriga* (*Ostrea edulis*, II 5.2.), *auštriga* (hiperonimna oznaka za Gastropoda i Lamellibranchiata, II 5.3.); *capa* (predstavnik iz ob. Gymnodontidae, I 10.); *fratar* (*Monachus albiventer*, III 3.3.1.); *guba morska* (*Spongia officinalis* III 2.5.2.); *kamena riba* (hiperonim za Lamellibranchiata, II 13.5.); *klariš* (*Coralium rubrum*, III 2.6.); *kokot* (*Zeus faber*, I 24.2.); *laska* (predstavnik iz ob. Clupeidae, I 8.3.); *morski muž* (*Monachus albiventer*, III 3.3.2.); *morska mačka* (*Scyllium canicula*, I 7.0.); *morski pas* (*Monachus albiventer*, III 3.3.2.), *morski pas* (vrsta iz reda Squaliformes, I 7.0.); *morski skot* i *skoti morski* (hiperonim za *Holothuria tubulosa* i dr., III 2.4.; 2.4.1.); *morski prasac* i *morska svinja* (predstavnik iz podreda Odontoceti, III 3.2.3.); *morska šćuka* (*Sphyaena spyraena*, I 16.3.1.); *očatka* (*Oblata melanura*, I 19.3.1.); *obruka* (*Chrysophrys aurata*, I 19.1.2.); *pas* (*Monachus albiventer*, III 2.2.), *ražanj* (*Sphyaena sphyraena*, I 16.3.2.); *riba morska* (hiperonim za svaku životinju iz mora); *srdel* (predstavnik iz ob. Clupeidae, I 8.1.); *velj* (predstavnik iz podreda Mystacoceti, III 3.1.2.); *zlatoglavica* (*Chrysophrys aurata*, I 19.1.1.).

4.3. Cijeli niz leksikografskih redaka svjedoči nam i o Vitezovićevu nepoznavanju *realia*: identifikacija *kosmata kamenica* za *Raja oxyrhynchus* (I 7.2.); *barbusa* za *Mullus* sp. (I 14.); *osal* za *Boops salpa* (I 9.2.); prijenos naziva riječne ribe na morsku: *piškur*. *morski piškur* za *Pagellus erythrinus* (I 19.5.); *pišmolj* za predstavnika iz ob. Syngnathidae (I 20.2.); *porcelana* za puževe *Murices* (II 6.3.). U rukopisnom tekstu naišli smo na dvojbu samoga autora. Naime, naš najrasprostranjeniji naziv za ribu iz ob. Batoidei *raža* sâm je precrtao (I 7.2.)!

4.4. Devet naziva izdvojili smo kao "upitne", ostavljajući daljnjim istraživačima je li doista riječ o autohtonim narodnim nazivima: *glavatica* za jednu od Cartilaginei (I 7.0.); *grancipor* za *Maja squinado* ili za *Eriphia spinifrons* (III 1.5.); *koska* i *kozica morska* za *Palinurus vulgaris* (III 1.3.); *mečić* i *mačić* za *Xipias gladius* (I 23.); *prstac*, *prstača* i *prstačac* za *Solenidae* i *Pholidae* (II 12.2.); *vretenica* za *Auxis bisus* (I 16.2.3.).

4.5. Nepoznavanje hrvatskih ekvivalenata Vitezović mjestimično rješava opisnim definicijama, npr. za *natex* (*Trochocochelea turbinata*, II 11.0.); *pernae* (*Venus verrucosa* II 11.0.); za *balaena* i *physeter* (predstavnici Kitova III 3.0.); za *graphoeus* (*Homarus vulgaris* III 3.0.).

4.6. Uočljivo je velik broj talasozoonima identičnih onima iz Senja ili Hrvatskoga primorja, što najbolje ukazuje na to da je Vitezovićev iz rodnoga Senja ponio i temeljito poznavanje lokalnoga govora: *balina* (predstavnik iz podreda Mystacoceti, III 2.1.); *brkaš* i *brkašić* (*Mullus* sp., I 14.); *cipal*, *cipol* i *ćifal* (*Mugilidae*, I 13.1.); *dunzela* (*Coris julis*, I 11.); *dupin* (predstavnik iz podreda Odontoceti, III 3.2.2.); *gavun* (*Atherina hepsetus*, I 5.); *giričica* (ob. *Maenidae*, I 12.1.); *golac* (ob. *Scombridae*, I 16.1.3.); *haring* (ob. *Clupeidae*, I 8.2.); *igla* (Be-

lone acus, I 20.1.); *jež* i *ježina* (pripadnik razreda Echinoidea, III 2.2.); *kalamarić* (manja *Loligo vulgaris*, II 3.1.); *kalimar* (*Loligo vulgaris*, II 3.1.); *kanj* (*Serranus cabrilla*, I 18.3.); *kit* (predstavnik iz podreda Mystacoceti, III 3.1.1.); *koral* (*Corallium rubrum*, II 2.6.); *kosmalj* (*Eriphia spinifrons*, III 1.4.); *kovač* (*Zeus faber*, I 24.1.); *ligna* (*Loligo vulgaris*, II 3.0.); *lokarda* (ob. *Scombridae*, I 16.1.1.); *louvata* (*Chrysophrys aurata*, I 19.1.2.); *luben* (*Dicentrarchus labrax*, I 18.1.); *lućerna* (ob. *Triglidae*, I 22.); *mendula* (ob. *Maenidae*, I 12.1.); *mličac* (ob. *Maenidae*, I 12.3.); *morski rak* (*Nephros norvegicus*, III 1.1.); *morski puž* (za *Cerithidae*, II 10.3. i za *Turbidae*, II 10.4.); *morski pužić* (*Trochocochlea turbinata*, II 10,2.); *osal* (vrsta iz podreda Gadoidei, I 9.1.); *oštriga* (*Ostrea edulis*, II 5.1.); *pliskavica* (predstavnik iz podreda Odontoceti, III 3.2.2.); *podlanica* (*Chrysophrys aurata*, I 19.1.2.); *polanda* (ob. *Thunnidae*, I 16.2.2.); *prilipka* (za jednu *Patellidae*, I 7.2.); *ranj* (*Trachinus* sp., I 21.1.); *sipa* (*Sepia officinalis*, II 2.0.); *spar* (*Diplodus sargus*, I 19.4.); *spuga* i *spužva* (*Spongia officinalis*, III 2.5.1.); *šfolja* (*Solea vulgaris*, I 6.1.); *školjka* (hiperonimni naziv, 13.3.); *škrpoč* (*Scorpaena porcus*, I 17.); *tarantula* (*Trachinus* sp., I 21.2.); *trp* (*Holothuria tubulosa*, III 2.1.); *tun* i *tunja* (ob. *Thunnidae*, I 16.2.); *ušata* (*Oblata melanura*, I 19.3.2.); *vladica* (*Coris julis*, I 11.); *zubatac* (*Dentex dentex*, I 19.2.); *zvezda* (predstavnik razreda Asteroidea, III 2.3.).

4.7. Izdvojili smo niz od sedam naziva koji se, prema teritorijskoj distribuciji, koriste na samom jugu hrvatske obale: *lupar* (*Patella scutellaris*, II 7.1.); *moruna* (ob. *Anguillidae*, I 4.1.); *ovrat* (*Chrysophrys aurata*, I 19.0.); *prstac* (*Lithophaga lithopaga*, II 12.2.); *smudut* (*Dicentrarchus labrax*, I 18.2.); *ukljata* (*Oblata melanura*, I 19.3.2.); *vrnut*, krivo zabilježen *vrnut* (ob. *Scombridae*, I 16.1.1.). Neriješeno je pitanje da li su ovi nazivi ušli u *Lexicon* uz pomoć literarnih predložaka, leksikografskog uzora koji bilježi nazive s južnog areala Jadrana (Mikalja) ili se pak Vitezović sâm interesirao u kontaktu s ljudima s mora o drugim nazivima za navedene životinjske vrste.

4.8. Iznijet ćemo i dvadeset i tri talasozoonima koji su u protekla tri stoljeća pala u zaborav: *čaška* i *čašica* (hiperonimne oznake za *Lamellibranchiata*, II 13.1.); *furfura* i *furfurica* (*Murex*, II 5.4.); *jastok* (*Homarus vulgaris*, III 1.2.1.); *klapunjka* (hiperonimna oznaka za *Lamellibranchiata*, II 13.2.); *konic* (*Hippocampus guttulatus*, I 20.2.); *kopito* i *kopitnjak* (za predstavnike ob. *Patellidae*, II 7.4.5.); *lastor* (*Homarus vulgaris*, III 1.2.1.); *lipica* (*Coris julis*, I 11.1.3.); *lostura* (ne znamo na koje se predstavnike *Lamellibranchiata* odnosi, II 9.4.); *obdel* (mala *Pleuronectida*, I 6.2.); *oštriga* (hiperonimna oznaka, II 5.3.); *pop* (*Uranoscopus faber*, I 21.34.); *pučica* (hiperonimna oznaka za *Lamellibranchiata*, II 13.3.); *puzavka* i *puzica* (*Coris julis*, I 11.1.3., 11.2.); *rajn* (*Trachinus* sp., I 21.1.); *škrpočka* (jedna od *Scorpaenidae*, I 17.); *voločmanka* (jedna od *Scorpaenidae*, I 16.1.2.); *vretenak* (*Auxis bisus*, I 16.2.3.); *zlatnica* (*Chrysophrys aurata*, I 19.0.).

4.9. Vitezović pokušava u *Rječniku* riješiti i problem naziva životinjske vrste koja obitava izvan domicilnog areala. Tako kopnenome pužu iz obitelji Helicidae na temelju humanističkih opisa iz predložka nadijeva ime *kopito*, *morsko kopito*, misleći na morfološke karakteristike navedenoga organizma. Drugi stariji hrvatski leksikografi redovito će mjesto hrvatskome ekvivalentu u takvom i sličnim slučajevima ostaviti praznim.

5.0. Ostaju neriješena pitanja talasozoonima: *belka* i *belčica* (I 25.2.); *pesak* (I 11.3.); *svitlika* (I 25.1.).

5.1. Sve ove činjenice ukazuju na to da je P. R. Vitezović s osobitom pozornošću bilježio natuknice koje se odnose na morske životinje. Velika je šteta da je leksičko blago njegova *Lexicon* gotovo tri stoljeća bilo zanemareno. Neke uspoorednice Vitezovićevih naziva morskih životinja s nazivima iz drugih djela starije leksikografije, što smo mjestimično dotakli, pokazale su da neke dosadašnje stavove treba mijenjati, napr. *kalamar* je češći lik od *kalimar* u starijoj hrvatskoj leksikografiji; *polanda* je uvriježena jednako kao i *palamida*; a postoji i niz talasozoonima u drugim rječnicima koji dosad nisu imali valjane percepcije. Tek bi ekscerpcija i analiza cjelokupnoga fonda naziva iz korpusa starije hrvatske leksikografije dala polazište za utemeljenu dopunu onomasiološkim istraživanjima koja se bave nazivima životinja iz mora.

POPIS CITIRANIH NAZIVA

Nazivi Crustacea

grancipor 1.5.1.
jastok 1.2.1.
koska 1.3.
kosmalj 1.4.
kozica morska 1.3.
lastor 1.2.2.
rak morski 1.1.; 1.5.; 1.5.1.

Nazivi Echinodermata i nižih morskih organizama

guba morska 2.5.2.
jež 2.2.
ježina 2.2.
klariš 2.6.
koral 2.6.
skot morski 2.4.; 2.4.1.
spuga 2.5.1.
spužva 2.5.1.
trp 2.1.

Nazivi Mammalia

balina 3.1.1.
dupin 3.2.1.
fratar 3.3.1.
kit 3.1.
muž morski 3.3.1.
pas 3.3.2.
pas morski 3.3.2.
pliskavica 3.2.2.
prasac morski 3.2.3.
svinja morska 3.2.3.
velj 3.1.2.

LITERATURA

1. ARj=*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, JAZU, Zagreb 1880-1976.
2. Belost.=Belostenec, J., *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium ... I; Gazophylacium illyrico-latinum ... II*, Zagrabiae 1740.
3. Boerio, G., *Dizionario del dialetto veneziano*, Terza edizione aumentata e corretta, Venezia 1867.
4. *Benslers griechisch-deutsches Schulwörterbuch*, zwölfte Auflage, Berlin u. Leipzig 1904.
5. Berneker, E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I : A-Mor, Heidelberg 1908-1913.
6. Brehm, A. E., *Niedere Tiere in Brehms Tierleben*, zehnter Band, Leipzig u. Wien 1900.
7. Brusina, S., *Naravoslovne crtice sa sjevero-istočne obale Jadranskoga mora. Dio četvrti i posljednji, specijalni Rad JAZU 171*, Zagreb 1907, str. 66.
8. Divković, M., *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 3. izd., Zagreb 1980.
9. Della Bella, A., *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venezia 1728.
10. Bezljaj, F., *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I, A-J, Ljubljana 1986.
11. CAL=CALEPINI AMBROSII *DICTIONARIUM UNDECIM LINGUARUM*, Basileae 1605.
12. Edlinger, A. von, *Erklärung der Tier-Namen aus allen Sprachgebieten*, Landshut 1886.
13. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, I-VIII, Zagreb 1955-1964.
14. Faber, B., *Nomenclatura aquatiliū* (str. 18-46) in *Epitome quatuor librorum Conradi Gesneri de historia animalium, quadrupedum, viviparorum, aquatiliū et volatiliū ... Lipsiae* (vjer. 1605).
15. Faber, B., *Thesaurus eruditionis scholasticae*, Lipsiae (vjer. 1605).
16. Fink, N., *Imenik znanstvenih naziva životinja*, JAZU, Zagreb 1956.
17. Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I-II, Heidelberg 1960-1970.
18. Gaffiot, F., *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris 1934.
19. FE=Garms, H., Borm, L., *Fauna Evrope*, Mladinska knjiga 1981.
20. Georg.=Georges, K. E., *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, 13. Auflage, Hannover 1972.
21. Gesner, v. Faber, B., *Nomenclatura aquatiliū ...*
22. Gluhak, A., *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb 1993.
23. Grimm, J. u. W., *Deutsches Wörterbuch*, sechster Band, Leipzig 1885.
24. Hirtz, M., *Rječnik narodnih zooloških naziva*, knj. 3, JAZU, Zagreb 1956.
25. Hraste, M.-Šimunović, P., *Čakavisch-deutsches Lexicon*, I. Teil, Böhlau Verlag, Köln-Wien 1979.

26. Jambr.=Jambrešić, A., *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, Zagrabiae 1742.
27. Jurišić, B., *Pomorski izrazi u Vitezovićeve rječniku*, Anali Jadranskog instituta, sv. 1, JAZU, Zagreb 1956.
28. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 21. unveränderte Auflage, Berlin, New York 1975.
29. Lenz, H. O., *Zoologie der alten Griechen und Römer*, Gotha 1856.
30. *Lexicon der Antike*, Der Kleine Pauly, I-V, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979.
31. LTL=*Lexicon totius latinitatis*, ab Forcellini, Furlaneto, Conradini et Perin, I-VI, Patavii 1940.
32. Matić, T., *Vitezovićev "Lexicon latino-illyricum"*, RAD JAZU, 303, Zagreb 1955.
33. Matoničkin I., *Beskralješnjaci. Biologija viših Avertebrata*, Školska knjiga, Zagreb 1981.
34. Mikalja, J., *Blago jezika slovinskoga (Thesaurus linguae Illyricae)*, Ancona-Loretto 1649-1651.
35. Miklosich, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865.
36. Milišić, N., *Školjke i puževi Jadrana*, Logos, Split 1991.
37. Parčić, D. A., *Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski)*, drugo izdanje, Senj 1887.
38. Patačić, A., *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*, rukopis, Veliki Varadin i Kaloča 1772-1779.
39. PLA, v. *Lexicon der Antike*.
40. *PLINY Natural History*, vol. VIII, Libri XXVIII-XXXII, ed. by W. H. S. Jones, The Loeb Classical Library, London, Cambridge (Mass), 1963.
41. PE=*Pomorska enciklopedija*, JLZ, I-VIII, Zagreb 1954-1964; I-VIII, 1972-1989.
42. Riedl, R., *Fauna und Flora der Adria*, Hamburg u. Berlin 1970.
43. KRj=*Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, I-VI, HAZU i Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb 1984-1991.
44. Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I-IV, JAZU, Zagreb 1971-1974.
45. Schrader, O., *Thier-und Pflanzengeographie im Lichte der Sprachforschung*, Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, Serie 18, H. 427, Berlin 1883.
46. Šulek, B., *Deutsch-kroatisches Wörterbuch, Němačko-hrvatski rěčnik*, I-II, Agram 1860.
47. Tanclinger-Zanotti, *Talijansko-hrvatsko-latinski rječnik*, rkp. A, 1679, čuvan u Arhivu HAZU pod br. Ib 142.
48. Thesaurus, v. Faber.

49. Torbar, J., *Životinjarstvo, to jest nauk o životinjah*, Zagreb 1863.
50. Vinja, V., *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva*, Logos, Split 1986.

Summary

THALASSOZOONIMS IN THE DICTIONARY OF PAVAO VITEZOVIĆ "LEXICON LATINO-ILLYRICUM" III. TERMS CRUSTACEA, ECHINODERMATA AND MAMMALIA

In the paper the author analyzes terms *Crustacea*, *Echinodermata* and terms for lower sea organisms as well as names of *Mammalia* in Vitezović's 17 century *Lexicon*. These terms are analyzed from the referential, onomasiological and as far as possible etymological points of view. As this paper is the third and last part of a study the author also gives a summary of the whole study and concludes that a few of the analyzed terms are "scholarly": *auštriga*, *capa*, *guba morska*, *kamena riba* etc. In some places Vitezović doesn't recognize the "realia". Many terms have been taken over from Mikalja's *The-saurus*. For 23 terms the author determines that they have fallen out of use during the last three centuries.

Key words: referential analysis, onomasiological analysis, etymology, names for lower sea organisms, names for sea mammals

Ključne riječi: referencijalna analiza, onomasiološka analiza, etimologija, karcinonim, nazivi za niže morske organizme, nazivi za morske sisavce